

סיפור מעשי שבת צבי

סיפור מעשי שבתִי צבי

[בשרייבונג פון שבתִי צבי]

מאת ר' לייב ב"ר עוזר

סיפור מעשי שבת צבי

בשרייבונג פון שבת צבי

מ א ת

ר' ליב ב"ר עוזר

אמשטרדם, תע"א—תע"ח

יוצא לאור מכתב־יד המחבר עם תרגום, מבוא והערות

מאת זלמן שזר

ערכו והתקינו לדפוס שלמה צוקר ורבקה פלסר

5542

הוצאת מרכז זלמן שזר

ירושלים 1978

Waare afbeeldinge van Sabetha Sebi den genaemden
 hersteller des Joodtschen Rycks.
 Vray pourtrait de Sabbathai Sevi qui se dict Restaurateur
 du Royaume de Juda & Israel.

תמונת שבתי צבי מספרו של קונן (שאותה מתאר ר' ליב בדף יד עמ' ב).

דבר המתקנים לדפוס

א

באחרית ימיו, בקיץ תשל"ד, ביקש הנשיא המנוח זלמן שזר ז"ל את עזרתנו בעריכת כתב־יד "בשרייבונג פון שבתי צבי" לדפוס. בביתו, יחד עם ידידו מר בן־ציון לוריא יבל"א, מסר שזר לידינו העתקה של הספר בכתב מכונה, תרגום עברי מאת שזר, מחברת עם הגהות שזר להערות של דוד כהנא, ותצלום כתב־היד המקורי. באורך הזמן שחלף מעת שטיפל בעבודה זו ראה שזר צורך לבדוק את ההעתקה ואת התרגום. מאחר שלא עמד בו עוד כוח לעסוק בזה בעצמו, נתן לנו רשות לתקן לפי שיקול דעתנו כל הטעוֹן תיקון. תמורת עבודה זו הובטח כתב־היד המקורי לאוצר בית־הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים.

עם פטירתו של שזר לבית עולמו נמסר כתב־היד למחלקת כתב־היד בבית־הספרים הלאומי (סימנו עתה 8° 5622, Heb.), וכמו כן קיבלנו ארגוֹ ובו ניירות עבודותיו של שזר, שבתוכם מצאנו חומר נוסף השייך לעבודה זו. כתב־היד, מעובדו של דוד כהנא, נמסר לשזר על־ידי ח. נ. ביאליק לשם הכנתו לפירסום. ואכן בשנת תרצ"א או בסמוך לה הכין שזר את הטכסט היידי לדפוס, שילב בו את הערותיו של ד. כהנא ותיקונים להן משלו, ואף הקדים לו מבוא. עבודה זו נועדה לכרך ז של "רשומות, מאסף לדברי זכרונות, לאתנוגרפיה ולפולקלור בישראל" שבעריכת ח. נ. ביאליק וי. ח. רבניצקי, שאמור היה לצאת באותה שנה. כרך זה לא יצא, והופעת המאסף נפסקה (עיין על כך: איגרות ביאליק, כרך ה, תל־אביב תרצ"ט, עמ' קמט הערה 2 ושם עמ' קנט איגרת א שכב). בין ניירותיו של שזר מצאנו על־הגהה של 'רשומות' למבוא ולחלק מן הטכסט היידי (שזר עמד אז לפרסם אותו בלי תרגום עברי). מתוכו נטלנו את המבוא הראשון, המתפרסם כאן כלשונו.

כמו כן מצאנו טיוטה למאמר על כתב־היד של ה"בשרייבונג" ומחברו, שיש בו הרחבה של המבוא הנ"ל. החלטנו לפרסם אותו כמבוא נוסף, תוך עריכה שהיתה נחוצה כאן. למרות כפילות מסויימת שנתהוותה בדרך זו, סבורים היינו שאין לוותר על אחד משני המבואות, אך גם לא ראינו עצמנו רשאים להרכיב טכסט אחד משניהם.

ב

בעבודת ההתקנה של כתב־היד לדפוס בדקנו את ההעתקה על פי כתב־היד המקורי, ובמקומות בודדים תיקנו את קריאת המעתיק. השוינו את הטכסט של ה"בשרייבונג" עם הכרוניקה של Thomas Coenen על שבתי צבי (פרטים ביבליוגרפיים ראה במבוא של שזר להלן) ולפי עצתו של פרופ' ג' שלום ציינו את כל הקטעים בדברי ר' ליב שהם פראפראזה של דבריו. הללו הושמו בין סוגריים מזווים, < >, ומראי המקומות לספרו של קונן סומנו בעיגול זעיר. מיעטנו בסימני פיסוק, אך על סימוני הנקודה שהוסיף שזר בסופי המשפטים הארוכים של ר' ליב, הוספנו אנחנו גם מעט פסיקים.

בשולי הטכסט הבאנו עיקר הערותיו של שזר והערות שלנו. כל ההערות סומנו במספרים עוקבים, אך ליד הערות שזר הוספנו כוכב ליד המספר. בהערות של שזר שינינו לעתים מראי מקומות, על־פי חומר שלא היה תחת ידו של שזר בעת הכתיבה (למשל: במקום "קיצור ציצת נובל צבי" הבאנו את הספר השלם במהדורת ג. תשבי).

בבדיקת התרגום געורנו בידיעת רבקה פלסר את הלשון ההולנדית, וכמו כן נסתייענו במומחים ובספרי־עזר לשאר לשונות (כגון תורכית).

בתוך התרגום שילבנו גם את תרגום "מעשה ר' יוסף דילה ריינה" (ר' ליב קורא לו "ר' יוסף דולפינא" וראה מה שכתבנו על כך בהערות 128–129 לתרגום) שהוא חלק מן ה"בשרייבונג" אך כבר יצא לאור בנפרד ע"י שזר עצמו (עם מבוא והערות), בספר "אדר היקר, דברי ספרות ומחקר מוקדשים לש.א. הורודצקי", תל־אביב תש"ז, וכונס בכתבי שזר, בכרך "אורי דורות", ירושלים. תשל"א. גם כאן הכנסנו מעט תיקונים. בכמה מקומות אף מצאנו שנוסח התרגום שבכתב־היד עדיף מן הנוסח הנדפס, שתוקן אולי על־ידי עורך. העבודה נעשתה כולה במסגרת עבודתנו במחלקת כתב־היד והארכיונים של בית־הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים.

תודתנו נתונה למרכז זלמן שזר ומנהלו מר צבי יקותיאל, ולבעלי דפוס דף חן ועובדיו שפעלו להוצאת הספר ליום השנה הרביעי לפטירתו של זלמן שזר המנוח.

ירושלים, תשרי תשל"ט

שלמה צוקר, רבקה פלסר

בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי

בשרייבונג פון שבתי צבי

מתוך כתב יד של ר' ליב ב"ר עוזר מאמשרדם
עם הערות של דוד כהנא
מסר לדפוס בתוספת מבוא והערות זלמן רובשוב

מבוא

מקור זה לתולדות שבתי צבי ותנועתו, הנדפס פה בפעם הראשונה, והנכתב באמשרדם על ידי בן דורו של ש"צ, לקוח מתוך כתב יד, שהיה קנינו של חוקר השבתאיות המנוח דוד כהנא. בשנת תרל"ה קנה אותו רד"כ¹ מעובונו של הביבליוגרף א. כרמולי², שאצלו נשמר כה"י הזה — שהוא, לפי עדותו של כרמולי, עצם כתב יד המחבר — "כמעט על פי נס". כה"י מכיל ס"ט דפים, 8°. שם המחבר לא כתוב עליו, גם שם כללי אין לכתב־היד וגם שנת הכתיבה אינה מסומנת.

א. כרמולי חקר ומצא ורשם זאת על שער כתב־היד כי מחברו הוא ר' יהודה ליב ב"ר עוזר, שהיה בימים ההם שמש' ונאמן דק"ק אמשרדם, ורד"כ הסכים לו וחזק את דבריו. בכ"י הוא מספר כי כשבא חיים מלאך בשנת תע"ה לאמשרדם "זא בין יוא על פי שליחות אלופי פרנסים דכאן אצלו גשיקט גוארן זא האב אים בבה"כ גדולה שלנו גשפראכן" (דף סג ע"ב). הוא ר' ליב ב"ר עוזר שנוצר בהקדמה של "סדר הנהגת בית הכנסת דק"ק אשכנזים מעיר אמשרדם" (שנת ולתהל"ה לפ"ק), הוא שחבר "זמר לשבת חנוכה" שנדפס בס' ברכת המזון (אמשרדם שנת מכת"ב) ושמו "אני ליב ברבי עוזר" בתוכו³ והוא "השמש ר"ל ר"ע [ר' ליב ר' עוזר] איש דברים" שאותו מזכיר ר' יעקב עמדין ב"מגלת־ספר" שלו (מהד' ד. כהנא, ווארשא תרנ"ו, עמ' 29).

1 ע' ד. כהנא, תולדות המקובלים השבתאים והחסידים, חלק שני, נוספות, עמ' 181.

2 ע"י רשימת הספרים של א. כרמולי. פ"פ ע"ג מיין, עמ' 64, מספר 192.

3 ע' ד. כהנא, שם עמ' 183.

בשער שצדק כרמולי לכתב-היד כתוב :

מעשים נוראים די גשעהן זיין על פי שין טיט וסטרא אחרא, דהיינו :

א. גזירת ישו הנוצרי

ב. בשרייבונג פון שבתי צבי

ג. מעשה ליבלי העלישויה

ד. בשרייבונג פון חיים מלאך

ה. מעשה גדול ונורא פון יוסף דולפינא

חברם ויסדם איש מהימנא

ה"ה כהר"ר יהודא ליב בן כהר"ר עוזר ז"ל צווישן תע"א אונד תע"ה למספר בגי ישראל, כ"י ממש.

ואם כי גם רד"כ שמר על השם "מעשים נוראים" ובשם זה הזכירו פעמים רבות בספרו, בכל זאת הכיר כי השם הזה איננו מגוף כתב-היד וכי כרמולי קרא לספר בשם הזה, מפני שבהקדמת הספר מצא כתוב "ווערט איר הערן מעשים נוראים". אולם את חלוקת כה"י לחמשה ענינים שונים אלה מקבל גם רד"כ והוא חוזר על דברי כרמולי ואומר : הספר "כולל כמה ענינים : א) גזירות ישו. ב) בעשרייבונג פון שבתי-צבי. ג) מעשה ליבלי העלישויה.

ד) בעשרייבונג פון חיים מלאך. ה) מעשה גדול ונורא מן יוסף דולפינא.⁴ למעשה, אין כתב-היד מכיל אלא שני ספרים שלמים ונפרדים, שלשניהם קרא המחבר עצמו שמות. הראשון, שתופס את מיעוטו של כתב היד, נקרא בשם "גזירות ישו הנוצרי" (דפים א—יב ע"ב). "השם "גזירות ישו הנוצרי" כתוב בראש כתב-היד באותו הכתב שבו כתוב כל הספר ובסופו נאמר : "דיוז גזירת ישו האב איך נוך גזוכט אויש דרייא ארלייא האנדי בשרייבונג פון תולדות ישו אונ' אלש טייטשליך אונ' וואול איבר גזעצט היר הער גשטעלט. נשלם היום יו' ג' מנחם אב תע"א ל[פ"ק] פה אמשטילרדם".

כל יתר הדפים שבכת"י, החל מדף יג ע"א ועד הסוף, המכילים בקרבם את כל הענינים הנ"ל ועוד ענינים אחרים, אינם אלא ספר אחד שהמחבר קראהו בשם "בשרייבונג פון שבתי צבי". חלוקת הספר הזה לארבעה חלקים ונתינת שלשת השמות האחרים מאוחרת היא, וכפי הנראה מידו של כרמולי. ואכן המלים "מעשה ליבלי העלישויה" (דף גו, ע"ב) ו"מעשה חיים מלאך" (דף ס"ג, ע"א) נכתבו בתוך כתב-היד בכתב אחר ובאותיות מרובעות שלא כדרך כה"י, וגם באו בראש העמוד אבל באמצע הספור.

אחרי הקדמה קצרה על תעודת הספר מספר המחבר בפרטיות את תולדות

ש"צ ומעשיו ותולדות התנועה שהקים, והמכתבים ששלח נתן, פרשת גדולתו של ש"צ באיזמיר, גודל התשובה והצדקות בישראל, הופעות הנביאים, מאסרו של ש"צ, בוא שליחי הקהלות ורבני פולין, פרשת כל שנת תכ"ו, ויכווחו של ש"צ עם נחמיה, בוא ש"צ לפני הקיסר והמרתו של ש"צ, הצלת היהודים אחרי ההמרה, רושם הנפילה, מכתבי ש"צ ונתן אחרי המפלה, מלחמת הרבנים בשרידי הש"ציות, שליחי יהודי איטליה לאיזמיר, הרושם בעולם הנוצרי, שנותיו האחרונות של ש"צ, האגדות על ש"צ בקרב מאמיניו, סוף שנותיו של נחמיה, עדותו של יחיאל משמשו של ש"צ, המעשה "שקרה בקרוב בק"ק פרוסטיץ" עם ר' ליבלי מהעלישוי, והמחבר מבאר בעצמו "נון איר ליבי לייט דא האב איך אייך אהער געשטעלט די מעשה פון ר' ליבלי הנ"ל ביא דעם מעשה פון שבתי צבי ווילן דעם דמיון האט אונ' יחד קרושפנדירט דו אלש מסטר' אחר' איז" (בס ע"א), וכדי להראות "וואש איין כח דיא סטר' אחר' האט" הוא עובר לספר על ר' חיים מלאך וממנו על הספור שמצא כתוב ב"ספר הגלגולים" על ר' יוסף דולפינא (צ"ל ר' יוסף די-לה-קיינה). ואח"כ הוא, חוזר ושב לש"צ ולנתן ולקשר שביניהם ובין המתעים האחרונים המתנבאים לכבודו של ש"צ ונוגע בשבתאי חדש "ר' יוסף בן צור ג"כ איין עם הארץ גמור גוועזן אונ' ג"כ זא איין למדן גווארן ומגלה סודות התורה גוועזן אונ' ג"כ פון ש"צ ג"כ גרעט דו זיין רבי זיין זאל גלייך מיר ווייט בעזרת הש"י מעלדן וועזן" (סט ע"א), אולם עליו לא סיפר. בשורה זו מסתיים כתב-היד. כנראה קדמהו המות ולא היה סיפוק בידו לגמור, כי ישיש היה האיש בכתבו. כל המאורעות והספורים שלובים איפוא יחד, זה בזה, ומשמשים כלם חלקים אורגניים של ספר אחד שאת שמו "בשרייבונג פון שבתי-צבי" הציג המחבר בראשו, ואת הסיום הקצר עם סמן השנה, כאשר כתב בסוף ספרו הראשון (דף י"ב, ע"ב) לא כתב בסוף ספרו זה, כי לא הספיק לגמור אותו.

אולם את שנת השלמת כתיבת הספר אפשר בכל זאת לקבוע. כרמולי כותב בשער: "צווישן תע"א און תע"ה למספר בני ישראל". המספר תע"א לקוח ודאי מהסיום לספר "גזירות ישו הנוצרי". אולם המספר תע"ה איננו מדויק. הוא אמנם מזכיר את השנה הזאת בקשר עם בואו של ר' חיים מלאך לאמשטרדם (ס"ג, ע"א), אבל במקום אחר נאמר: "עד שהעיר ה' את רוחי בשנת תע"ו ל[פ"ק]" (ס"ב, ע"א), וכנראה נשלם הספר לא לפני שנת תע"ח. כי כן הוא אומר "כאשר שמעתי וזינן לע"ע בשנת תע"ח נאך עד היום אין סולינעק איין גרושי כתה פון דיא רשעים" (סב, ע"ב).

גאות התנועה השבתאית באמשטרדם עברה לעיניו ועדיין נשמת רוח אפה עצורה בדבריו. בהיותו נאמן הקהלה ושמשה חי הוא את חיי הצבור והמאורעות

עזעו את רוחו. דרך ידו עברו המכתבים והתעודות שנשלחו ממרכזי הש"ציות שבמזרח לאמשטרדם וליתר הקהלות באירופה, ובחזרה, והוא מביא אותם בצורתם המדויקת שרבים מהם מתאמתים בדיוקם על ידי שאר המקורות שבהם נשתמרו תעודות אלו. את נחמיה הכהן, הזקן והחולה, הכיר פנים אל פנים, ולמרות זה שנחמיה היה מוחרם ומנודה, הכניס אותו לתוך ביתו והסב אותו על שולחנו י"ד שבועות (נ"ה, ע"ב). הוא בא גם בדברים עם ר' חיים מלאך (ס"ג, ע"א) והכיר גם את ר' יחיאל שהיה משמשו של שכת"צבי "במשך י"ג שנים וחדשים אחדים" (נ"ו, ע"א). ובהיותו מחותנו של השבתאי המפורסם, השד"ר הא"י, ר' אברהם קונקי (נ"ד, ע"א) בעל הטופס השלישי בתוה"ק של יעב"ץ, היו לו קשרים אישיים אינטימיים עם נושאי השבתאיות בדורו וספג את דבריהם. על המחלוקת שבין החכם-צבי רודף השבתאים, ובין ר' שלמה אאיליון שנטה להם חסד, ששניהם היו רבנים באמשטרדם בזמנו ושהמחלוקת ביניהם היתה גטושה בשנות כתיבת הספר, אין ר' ליב ברבי עוזר מזכיר כלום, אולם מתוך דבריו יש לראות כי אין הוא ממתנגדיו של אאיליון. כשנתפשטה השמועה כי ר"ש אילון תומך בידי ר' חיים מלאך שלח ר' ליב ב"ר עוזר את "בנו עוזר" ⁵ לחכם להודיע והוא מעיד כי השמועה הזאת היא "איטל שקר וכוזב גוועזן" (ס"ג, ע"ב) והוא חוזר על דבריו כדי להסיר לזות שפתים מעל הרב. ואם כי הוא, שמש הקהלה של האשכנזים, אינו מכניס ודאי את ראשו בין שני ההרים, הנה אולי יש מה ללמוד בכ"ז גם משת"קתו. בספרו אחד אחד על התועים והמתעים שקמו לישראל בעקב השבתאיות אין הוא מזכיר כלום על השבתאי ר' אברהם מיכל קרדונו שבגלל שבתאיותו התגלע הריב באותה העיר אמשטרדם בין פרנסי הקהלה שרדפוהו ובין החכם

5 מעוזר זה, בנו של מחבר הספר הזה, ראיתי בבית-הספרים של בית-המדרש לרבנים בסינסינטי "תקנות מהחברה מגדלי יתומים" נתיסד בס"ד (בסיעתא דשמיא) בשנת וביום ג' ד' ח"ה ש'ל' פ'ס'ח' לפ"ק (כלומר, בשנת תע"ח) ב"ק" אמשטרדם. בדפוס ובבית יתמי המנוח כה"ר שמואל כ"ץ זצ"ל פרופס מוכרי ספרים. בשנת יתום מאב לפ"ק (כלומר, תצ"ט), 16° (ובמהדורה שניה. בדפוס פרופס, כ"ץ, בשנת תקמ"א, 16°).

ובראשית התקנות כתוב: "נכתם ונחתם לסדר וכפר בעדו ובעד ביתו... שנת אין זה כי אם בית אלהים... (כלומר, שנת תצ"ח) בפקודת אמ"ו הגאון אב"ד ור"מ דקהלותנו גר"ו וברשיון חזנים קצינים פרנסים ומנהיגי הקהלה אשכנזים המפוארה פה אמשטרדם הבירה. הקטן עוזר בלא"א הר"ר יהודא ליב זלה"ה שמש ונאמן דק"ק הג"ל". כלומר עוזר זה, שנקרא בשם זקנו, ושבימי חיי אביו, בעל "הבשרייבונג" שלנו, כבר מלא שליחויות צבוריות בפקודת אביו, ישב אחרי מות אביו על כסאו בקהלת האשכנזים אשר באמשטרדם.

אאיליון שצדד בזכותו, חמש שנים לפני השלמת כתיבת הספר, ולא עוד אלא ברשימת השבתאים שמונה ר' ליב ברבי עוזר אין זכר כלל גם לר' נחמיה חייא חיון, שישב באמשטרדם בשנת תע"ד ושאו סערה המחלוקת הגדולה עליו בין אאיליון וחכם צבי, ויצאו החרמות על ספר חיון וההכרזות נגד החכם צבי, כידוע. האין זה סימן כי אין לבו נוטה אחר הרודפים וכי אין הוא חושב את קרדויו וחיון לחברים לליבלי פרוסטיץ ולחיים מלאך.

ולא עוד אלא בכל ספרו על חיים מלאך אין הוא מזכיר כלל את שמו של ר' יהודה החסיד, שכל מקטרגי השציו"ת מר' יעקב עמדן ועד גרץ כרכו את שניהם יחד.⁶ רבי יהודה ותכורתו אינם נמנים אצלו על השבתאים הראוים לרדיפות ואין שמו נזכר כלל בכל ה"בשרייבונג", לעומת זאת הוא קובע לר' חיים מלאך, חברו של ר"י החסיד לעליה ולכת, מקום לעצמו, ומרחיב עליו את הדבור (סב, ע"ב — סד, ע"ב), ומביא את מכתב ר"א ברוידא הרואה בו "מלאך המות המסית והמדית והגורם ר"ע חיי"ם בצוארם... הוא המחריב חורבן שלישי שבירושלים ובגלות ישראל".⁷

ולעבודתו ההסטוריוגרפית הזאת מתיחס ר' ליב בר' עוזר בכובד ראש מרובה ובחומר הדין. את התעודות והמכתבים הוא מביא כצורתם, ככתבם. הוא משתמש במקור ההולנדי שנדפס באמשטרדם בשנת תכ"ט (יד ע"ב), אוסף ובוחן שמועות ואגדות הנפוצות בעם ומברר אותן — "דען איך שרייבר בין איין בן אדם דר ניקש גלויבן טוט, אם לא מוז זעלברט גהערט אודר גזעהן האבן, אודר פון אנשי אמת גהערט האבן, וועלכי גיט אום כל הון דעלמא קיין שקר זעלטן זאגן. אונ' דען מוז איך זעלכש מער אז פון איינס הערן אונ' דז גלייך איבר איין קומט איא איך עש פאשט גלויבן טוא" (כת, ע"ב). והוא מעיד וחוזר ומעיד, כי :

"האב נאך גר פיל אנדרי זאכן פון דיון שבתי צבי גהערט דר צילן. וויילן אבר גיט ווייש דז אמת איז, דען אלש וואש איך גיט גהערט האב פון וואקרי לייט אונ' אנדרי וואקרי לייט האבן דרויף גיט מעיד, גוועזן, זעלכש האב איך גיט בשריבן. רק אנדרשט גיט אז וואש איך גהערט האב פון אנשים חשובים ואמיתים אונ' זעלכש אנדרי אנשים חשובים מעיד גוועזן דז זי זעלברט גהערט אונ' גזעהן האבן, דז זעלביגי האב איך בשריבן אונ' דען אמת פר דען שקר גיט האט קענן גלויבן וויא וואול מן זעלביג מול אלש גלויבט האט.

6 עי' מגילת ספר ליעב"ץ ודי"י לגרץ-שפ"ר, חלק שמיני, ציון ו'.

7 כגון זה עי' מה שכתב על ר' חיים מלאך ר' גדליה מסמיטיץ בעל "שאלו שלום

